

**Sali KADRIA**

## **DIASPORA SHQIPTARE E EGJIPTIT DHE PIKËPAMJET E PËRFAQËSUESVE TË SAJ PËR ÇËSHTJEN KOMBËTARE**

### **Abstrakt:**

*Në kumtesën që po paraqesim, trajtohet kontributi i diasporës shqiptare të Egjiptit për çështjen kombëtare. Prania e shqiptarëve në Egjipt është e hershme, por nga fillimi i shek. XIX deri në fillim të shek. XX, në Kajro dhe Aleksandri u krijuan bashkësi të mirëfillta shqiptare. Në qytete të ndryshme të Egjiptit si: Kajro, Aleksandri, Fajum, Dumjat, Abu Kir jetuan e vepruan një pjesë e rilindësve shqiptarë, si: Thimi Mitko, Milo Duçi, Spiro Dine, Jani Vruho, Filip Shiroka, Andon Zako Çajupi e të tjerë. Këto personalitete të shquara, të cilët jetuan e vepruan në Egjipt, u vunë në mbrojtje të interesave të atdheut dhe të të drejtave kulturore dhe politike të shqiptarëve. Përmes kësaj kumtese synohet të evidentohet fakti se diaspora shqiptare e Egjiptit në fillim të shek. XX u shqua edhe për mendimin politik e kulturor. Nga viti 1900 deri më 1911, në Egjipt, u botuan tetë gazeta dhe një revistë në gjuhën shqipe, të cilat dilnin kryesisht në Kajro. Në faqet e këtyre gazetave pasqyroheshin shqetësimet e patriotëve shqiptarë në lidhje me gjendjen e atdheut; shqyrtoheshin dhe analizoheshin shkaqet e dobësisë së Perandorisë Osmane, planet e shteteve fqinje për copëtimin dhe aneksimin e viseve shqiptare, përpjekjet e Patriarkanës së Stambollit, klerikëve të lartë ortodoksë grekë si dhe të drejtuesve të shtetit grek për greqizimin e shqiptarëve të viseve jugore të Shqipërisë. Në faqet e shtypit shqiptar të botuar në Egjipt pasqyroheshin mendimet e elitës intelektuale të kësaj periudhe lidhur me mënyrën e unifikimit të tyre për çështjen e alfabetit të gjuhës shqipe; po ashtu, parashtoheshin pikëpamjet e tyre mbi rrugët se si mund të arrihej realizimi i të drejtave kulturore dhe kombëtare të shqiptarëve. Përfaqësuesit kryesorë të mendimit politik të diasporës shqiptare të Egjiptit trajtuan dhe analizuan me kujdes politikën e ndjekur nga Turqit e Rinj në raport me shqiptarët si dhe qëndrimin që duhej të mbanin shqiptarët ndaj tyre.*

**Fjalë kyçe:** Diaspora shqiptare, Egjipti, Shqipëria, Perandoria Osmane, Greqia, shtypi kombëtar, çështja kombëtare.

Me çështjen e pranisë së shqiptarëve në Egjipt dhe në vendet e tjera të Lindjes së Afërme është marrë gjerësisht studiuesi i njohur Muhamed Mufaku. Në kumtesën time, unë do të fokusohem kryesisht në zhvillimin e mendimit politik të diasporës shqiptare të Egjiptit ose Misirit nga fundi i shek. XIX deri në dekadat e para të shek. XX. Vendosa që të përqendrohem në paraqitjen e mendimit politik kombëtar të kolonisë shqiptare në Egjipt për disa arsye: **Së pari**, në fund të shek. XIX deri në fillim të shek. XX, diaspora shqiptare në këtë vend, mendohet se arrinte deri në 30.000 vetë, ç'ka përbën një numër të konsiderueshëm në raport edhe me kolonitë e tjera shqiptare.<sup>12\*</sup> **Së dyti**, kolonia shqiptare e Egjiptit kishte në përbërjen e saj shqiptarë që u përkisnin tre besimeve fetare: myslimanë, ortodoksë dhe katolikë; **Së treti**, shqiptarët që u vendosën në Egjipt vinin pothuajse nga të gjitha trevat etnike të banuara nga shqiptarët, që nga sanxhaku i Nishit e deri në Prevezë.

Prania e shqiptarëve në Egjipt ose Misir, që ishte një nga vendet më të pasura të Perandorisë Osmane, nis që nga shek. XV e në vijim. Prezenca e shqiptarëve në këtë vend, arriti kulmin, nga qershori i vitit 1805 e në vijim, kur Mehmet Ali Kavalla ose Mehmet Aliu, i cili mendohet se ishte me origjinë shqiptare, mori detyrën e valiut të Egjiptit.<sup>3</sup> Dinastia shqiptare e Mehmet Aliut drejtoi këtë vend nga viti 1805 deri më 1952 në kohën kur ndodhi grushti ushtarak i ndërmarrë nga Gamal Abdel Nasser.<sup>4</sup>

Fillesat e formimit të diasporës shqiptare në Egjipt duhen kërkuar në fund të shek. XVIII, ku numri i ushtarëve shqiptarë u shtua mjaft.<sup>5</sup> Gjatë drejtimit të Ismail Pashës (1863-1879), trashëgimtar i Mehmet Aliut, periudhë që përkon me Rilindjen Kombëtare Shqiptare, prania e shqiptarëve në Egjipt, u zgjerua dhe u forcua më shumë. Me kalimin e kohës, diaspora shqiptare e Egjiptit u bë një nga qendrat kryesore të shqiptarëve në botë, krahas atyre të Stambollit, Sofjes dhe Bukureshtit. Diaspora shqiptare në Egjipt kishte një shtrirje të gjerë. Ajo përfshinte qytetet kryesore të Egjiptit, si: Aleksandria, Beni Suef,<sup>6</sup> Dumjat, Abu Kir, Roseta që ndodheshin në veri deri në Kajro, dhe më tej, në Fajum dhe Asjut që shtriheshin më në jug të këtij vendi.

<sup>1</sup> Muhamed Mufaku, *Nga historia e shqiptarëve të Egjiptit - Shekujt XV-XX*, (Version i zgjeruar), Shkup, Prishtinë, Tiranë: Logos-A, 2022, f. 96.

<sup>2</sup> \* Studiuesi Muhamed Mufaku që është marrë gjerësisht me këtë temë, ka mendimin se numri i shqiptarëve në Egjipt duhet të ketë qenë më i vogël se shifra e lartpërmendur.

<sup>3</sup> M. Mufaku, *Nga historia e shqiptarëve të Egjiptit...*, f. 51.

<sup>4</sup> *Po aty*, f. 77.

<sup>5</sup> *Historia e Shqipërisë*, vëll. II, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1984, f. 88.

<sup>6</sup> M. Mufaku, *Nga historia e shqiptarëve të Egjiptit...*, f. 96.

Shumica e shqiptarëve që u vendosën në Egjipt u përqendruan në Kajro dhe Aleksandri. Ata merreshin kryesisht me tregti dhe industri, ndërsa pjesa tjetër e shqiptarëve punonin në administratën shtetërore.<sup>7</sup>

Diaspora shqiptare e Egjiptit u dallua për veprimtarinë e saj të dendur gjatë periudhës së Rilindjes Kombëtare Shqiptare, ku nga mesi i saj dolën rilindës të shquar, si: Thimi Mitko, Spiro Dine, Loni Logori, Milo Duçi, Jani P. Vruho, Filip Shiroka, Andon Zako Çajupi, Sotir Koleja, Athanas Tashko e mjaft të tjerë. Veprimtarët kombëtarë të kësaj diaspore shqiptare punuan për ngritjen e shoqërive kombëtare, hapjen e shkollave shqipe, botimin e shtypit kombëtar si dhe të botimeve të ndryshme. Këto arritje dëshmojnë për zhvillimin e konsiderueshëm që njohu diaspora shqiptare në këtë vend. Shqetësimet dhe mendimi kombëtar i shqiptarëve të Egjiptit u pasqyruan në shtypin shqiptar që u botua në këtë vend. Nga vetë titujt e gazetave, si: “Pellasku”, “Drita”, “Shkopi”, “Rrufeja”, “Sëpata”, “Shqipëria”, “Besa” etj., kuptohet se cilat ishin çështjet që shqetësonin shqiptarët e Egjiptit. Në faqet e këtij shtypi u analizua gjendja në të cilën ndodhej Perandoria Osmane si dhe u evidentuan rreziqet me të cilat do të ndesheshin shqiptarët.

Nga shqyrtimi i kujdesshëm i fakteve u rezultonte se Perandoria Osmane kishte mbetur mjaft prapa shteteve të Evropës. Në këndvështrimin e tyre, kjo vinte për shkak të rrënimit të financave të shtetit osman, drejtim të dobët politik të këtij shteti, si dhe dobësisë së ushtrisë osmane. Për shkak të paaftësisë, abuzimit me detyrën nga ana e drejtuesve të tij, Perandoria Osmane kishte humbur një pjesë të konsiderueshme të territoreve të saj si dhe vijonte të ndeshet me një gjendje të trazuar në Jemen dhe në zonën kufitare me Iranin.<sup>8</sup> Gazeta “Pellasku” shkruante se popujt që jetonin brenda kësaj perandorie ishin të shtypur dhe jetonin në varfëri. Prandaj, shqiptarët e krishterë dhe ata myslimanë detyroheshin që të largoheshin nga atdheu për t’u vendosur në vende të huaja që të mund të siguronin të ardhura, për të mbajtur familjet e tyre në viset shqiptare.<sup>9</sup>

Në rrethanat kur Perandoria Osmane ndodhej para një fundi të pashmangshëm, shqetësimi kryesor i shqiptarëve të Egjiptit ishte: Cila prej pjesëve të kësaj perandorie do ta pësonte e para? Shumica e shqiptarëve të Egjiptit nuk kishin mëdyshje se rreziku më i madh vinte nga e ashtuqujtura “Çështja maqedone”, e cila rrezikonte trojet shqiptare në vilajetet e Manastirit

<sup>7</sup> *Po aty*, f. 100.

<sup>8</sup> “Cila është pozita jonë e sotme dhe cila është rruga e shpëtimit të shqiptarëve?”, *Pellasku*, nr. 4, Kajro, maj 1907, f. 1.

<sup>9</sup> Qaf’ e Sinjëse, “Guverna tyrke dhe shqipëtarët”, *Pellasku*, nr. 3, Kajro, 1 prill 1907, f. 1.

dhe të Kosovës. Ata mendonin se “Çështje maqedone” ishte një plagë e shfaqur prej kohësh, por që ishte lënë pas dore nga autoritetet osmane. Në fillim të shek. XX, kjo plagë ishte zmadhuar dhe po shqetësonte së tepërmi shqiptarët, të cilët e kishin të qartë se në rast shkëputjeje të kësaj province, do të rrezikoheshin shqiptarët që jetonin në këto vise.<sup>10</sup>

Një pjesë e shqiptarëve të Egjiptit mendonin se mbrojtja e trojeve shqiptare nuk duhej t'i lihej shtetit osman, por të rinjtë shqiptarë duhej të ndërmerrnin çdo përpjekje për shpëtimin e atdheut. Në rrethanat, kur shtetet fqinje ballkanike kishin hartuar projekte për copëtimin e trojeve shqiptare, barra i binte përsipër këtij brezi që të kryente misionin që i kishte ngarkuar koha. Të rinjtë ishin të parët që kishin kuptuar gjendjen e rëndë në të cilën ndodhej atdheu, si dhe kishin dëshirën t'i dilnin në mbrojtje atij. Po ashtu, ata kishin prirjen që të liheshin mënjanë dasitë fetare dhe pengesat e tjera të mëdha që ekzistonin në mesin e shqiptarëve, si dhe kishin dëshirën që të luftonin për arritjen e bashkimit kombëtar. Në këto kushte, mendohej se përpjekjet e të rinjve shqiptarë kishte më tepër mundësi që të jepnin rezultate pozitive, krahasuar me ato të shtetit osman. Gazeta “Pellagru” shkruante se mjetet e shpëtimit të shqiptarëve ishin penda dhe mbrojtja e atdheut me armë në dorë.<sup>11</sup> Gazeta “Shqipëria” shprehte mendimin se atdheu kishte nevojë për ndihmesën dhe kontributin e çdo shqiptari kudo që të ndodhej, pavarësisht nivelit arsimor, kulturor dhe gjendjes ekonomike të tij. Kjo gazetë kritikonte mendimin e përhapur në mesin e disa shqiptarëve kryesisht që ishin punëtorë në Egjipt, të cilët mendonin se për shkak se nuk kishin nivelin e duhur arsimor, ata nuk kishin kapacitetet e duhura për të kontribuar për çështjen kombëtare. Kjo gazetë shkruante se shqiptarët nuk duhet të shqetësoheshin nëse kontribuonin sadopak për atdheun, por ata duhej të ndiheshin të turpëruar, nëse nuk bënë asgjë për Shqipërinë.<sup>12</sup>

Shqiptarët e Egjiptit kishin arritur në përfundimin se ndryshe nga sa kishin shpresuar, Rilindja Kombëtare Shqiptare i kishte acaruar grekët, serbët, bullgarët, si dhe Patriarkanën e Stambollit. Arsyeja ishte se shtetet fqinje synonin aneksimin e trojeve jugore, veriore dhe lindore të banuara kryesisht nga shqiptarët. Megjithatë rreth pesë për qind e numrit të popullsisë së “Epirit” ishte me origjinë greke, Greqia synonte të aneksonte këtë rajon. Të njëjtën politikë ndiqte edhe Serbia në viset veriore shqiptare. Ajo e kishte

<sup>10</sup> “Cila është pozita jonë e sotme dhe cila është rruga e shpëtimit të shqiptarëve?”, *Pellagru*, nr. 4, Kajro, maj 1907, f. 1.

<sup>11</sup> Po aty.

<sup>12</sup> “Në vënt të programit”, *Shqipëria*, nr. 2, Kajro, 11 nëntor 1906, f. 1.

emërtuar qëllimisht Kosovën, krahinën më të madhe shqiptare si “Serbi e Vjetër”.<sup>13</sup> Gazeta “Shkopi” shkruante se shqiptarët duhej të përpiqeshin me të gjitha mjetet për të mos lejuar aneksimin e viseve të Shqipërisë së Jugut nga Greqia, pasi ishin shtetet fqinje që po u binin në qafë shqiptarëve, ndërkohë që këta të fundit ndodheshin në vendin dhe punën e tyre.<sup>14</sup>

Edhe Patriarkana e Stambollit ishte ndër të parat që doli kundër Rilindjes Kombëtare Shqiptare, ndonëse 15 për qind e popullsisë shqiptare ishte e besimit të krishterë ortodoks.<sup>15</sup> Patriarkana e Stambollit dhe priftërinjtë ortodoksë grekë i ishin bërë krah shtetit grek, duke iu kundërvënë interesave kombëtare të shqiptarëve. Gazeta “Drita” e Kajros shprehej se Greqia së bashku me Patriarkanën e Stambollit kishin dërguar në Shqipërinë e Jugut, një numër të madh klerikësh, konsujsh si dhe kriminelë të ardhur nga ishulli i Kretës, me qëllim që të vrisnin shqiptarët ortodoksë, të cilët kishin kërkuar që të mësonin, të shkruanin e të lexonin në gjuhën shqipe.<sup>16</sup> Gazeta “Shkopi” shprehej se kishte ardhur momenti që shqiptarët “grekomanë” të denoncoheshin publikisht kudo që të ndodheshin. Nëse ata e zgjasnin më tej qëndrimin që mbanin ndaj atdheut dhe çështjes kombëtare, duhej t’u jepeshin “*nja dy a tre shkopinj të shëndoshë*”, pasi mohuesi i atdheut nuk mund të quhej “*njeri, në syt të njerëzis’ së qytetëruarë?*”<sup>17</sup>

Shqiptarët e Egjiptit ishin të indinjuar edhe me qëndrimin që mbanin drejtuesit e shtetit grek ndaj shqiptarëve që jetonin në Greqi. Zyrtarët grekë kishin deklaruar më herët se në Greqi nuk kishte më tepër se 250 mijë shqiptarë, ndër të cilët, vetëm rreth 50.000 prej tyre flisnin gjuhën shqipe, ndërkohë që të tjerët e kishin harruar atë dhe ishin bërë “grekë”. Mirëpo, kur shqiptarët filluan përpjekjet e tyre për krijimin e një alfabeti të përbashkët për gjuhën shqipe, gazetatat greke njoftuan se në Greqi nuk jetonin 250 mijë shqiptarë, por rreth 900 mijë. Prandaj, për shkak se në Greqi jetonte një numër i konsiderueshëm shqiptarësh, mbreti Gjergj ose Jorgo synonte “të verë mësimin e gjuhës shqipe ndë tri qytete, ku ndodhen më tepër shqipëtarë”.<sup>18</sup> Në këndvështrimin e shqiptarëve të Egjiptit, çështja e mësimin të gjuhës shqipe për shqiptarët në Greqi ishte një manovër politike e drejtuesve të shtetit grek. Në të vërtetë, kjo lojë greke që vinte tepër vonë në kohë, synonte që të mbyste në djep

<sup>13</sup> Qaf’ e Sinjësë, “Shkopi ka dalë nga xheneti”, *Shkopi*, nr. 1, Kajro, 10 mars 1907, f. 1.

<sup>14</sup> Po aty.

<sup>15</sup> Po aty.

<sup>16</sup> “Letrë nga Misiri – Eva Fajum 18/8/905”, *Drita*, nr. 65, Sofje, 22 gusht 1905, f. 2.

<sup>17</sup> Po aty.

<sup>18</sup> Asdren, “Një shtetësi e çuditëshme”, *Toska*, nr. 4, Minia (Egjipt), prill 1902, f. 1.

zhvillimin e gjuhës shqipe. Meqenëse elita intelektuale shqiptare po shfaqte gjithnjë e më tepër prirjen që alfabeti i gjuhës shqipe të vendosej mbi bazën e shkronjave latine, drejtuesit e shtetit grek synonin që të përhapnin mendimin se alfabeti me bazë latine, nuk ishte i përshtatshëm për gjuhën shqipe, në këto rrethana, gjuha shqipe duhej të shkruhej me alfabetin e “qytetëruar” grek. Prapa të gjithë kësaj manovre politike, synimi i grekëve ishte që nëse arrihej që shqiptarët të shkruanin shqipen me alfabetin grek, do të shtohej edhe një argument më tepër që Europa t’i konsideronte shqiptarët si grekë.<sup>19</sup>

Përballë vështirësive dhe problemeve të jashtme të parashtruara më lart, shqiptarët e Egjiptit konstatonin se në mesin e tyre ekzistonin edhe mjaft probleme të brendshme. Ata mendonin se “armiqtë” kryesorë të shqiptarëve ishin fanatizmi fetar e krahinor, si dhe mosmarrëveshjet dhe intrigat e nxitura nga grekët, sllavët dhe turqit. Për të luftuar këto mangësi, para shqiptarëve shtroheshin dy detyra kryesore: *Së pari*, ishte e nevojshme formimi i një shoqërie kombëtare shqiptare, në themelet e së cilës të shkruheshin fjalët e urta: “Bashkimi bën fuqinë”. *Së dyti*, për përhapjen e ideve kombëtare në mesin e shqiptarëve, mendohej se shoqërisë shqiptare i duhej shtypi. Prandaj, shqiptarët e Egjiptit filluan botimin e gazetës “Besa”, qëllim i së cilës ishte përhapja e idesë së bashkimit dhe lufta ndaj “armiqve të brendshëm” të shqiptarëve.<sup>20</sup>

Gjatë viteve të para të shek. XX, shqiptarët kudo që ndodheshin filluan të kuptonin rëndësinë e gjuhës amtare. Për këtë arsye, qeveria osmane druhej se shqiptarët mund të kërkonin mësimin e gjuhës shqipe në shkollat publike.<sup>21</sup> Në këto rrethana, shqiptarët e Egjiptit me largpamësi arritën në përfundimin se e ardhmja e popujve të cilët ndodheshin ende në errësirën e padijes ishte e rrezikuar. Koha po dëshmonte se popujt që nuk ndodheshin në nivelin e duhur arsimor dhe kulturor, nuk do të mund të ishin në gjendje t’i bënin ballë presionit kulturor dhe synimeve agresive të vendeve të qytetëruara.<sup>22</sup> Prandaj, në vitet 1907-1908, në mesin e shqiptarëve u shtrua me forcë çështja se cili prej alfabeve që ishte në përdorim, abetarja e Shoqërisë “Bashkimi” e Shkodrës apo abetarja e Stambollit duhej të bëhej alfabeti i përbashkët i shqiptarëve. Në lidhje me këtë problem edhe në mesin e shqiptarëve të Egjiptit pati mendime të ndryshme, por të cilat ndaheshin në përgjithësi në dy

<sup>19</sup> Po aty.

<sup>20</sup> Komiteti, “Programi Bashkimi bën fuqinë”, *Besa*, nr. 1, Kajro, shtator 1904, f. 2.

<sup>21</sup> “Pun’ e Dibrës”, *Pellaggu*, nr. 2, Kajro, 15 mars 1907, f. 1.

<sup>22</sup> “Cila është pozita jonë e sotme dhe cila është rruga e shpëtimit të shqiptarëve?”, *Pellaggu*, nr. 4, Kajro, maj 1907, f. 1.

grupe kryesore. Redaksia e gazetës “Besa” mendonte se alfabeti i Stambollit duhej të përdorej nga të gjithë shqiptarët për shkrimin e gjuhës shqipe për disa arsye. *Së pari*, më tepër se gjysma e shqiptarëve kishin mësuar të shkruanin e të lexonin me shkronjat e këtij alfabeti. *Së dyti*, alfabeti i Stambollit vijonte ende të ishte në përdorim nga shkolla e vashave e Korçës, nga e cila çdo vit nga bankat e saj diplomoheshin rreth 50-60 vajza të arsimuara në gjuhën shqipe që i dilnin në krah zhvillimit arsimor e kulturor të Shqipërisë. *Së treti*, shkronjat e alfabetit të gjuhës shqipe nuk do të duhej të ishin “të ngatërruara” sepse kjo ishte në kundërshtim me nivelin arsimor në të cilin ndodheshin shqiptarët në këtë periudhë.<sup>23</sup>

Aleksandër Xhuvani përmes gazetës “Shqipëria” shprehej se për shkrimin e gjuhës shqipe, alfabeti i shoqërisë “Bashkimi” duhej më i përshtatshëm. Në mbështetje të këtij alfabeti, A. Xhuvani parashtronte disa argumente. *Së pari*, shqiptarët ishin një komb i vjetër i veçantë, të ndryshëm nga grekët, sllavët dhe latinët dhe kishin një gjuhë të pasur, e cila duhej të kishte një alfabet, i cili duhej t’i afrohej më tepër natyrës së gjuhës shqipe dhe i tillë ishte alfabeti i “Bashkimit”. *Së dyti*, ishte më mirë që shqiptarët të kishin një alfabet, shkronjat e të cilit të merreshin nga një abetare e huaj, se sa të kishte një alfabet të përzier me lloj-lloj shkronjash të ndryshme. *Së treti*, alfabeti i shoqërisë “Bashkimi” me bazë latine, kishte përparësinë që mund të mësohej, shkruhej dhe përdorej më lehtë nga shqiptarët.<sup>24</sup>

Për zgjidhjen e kësaj çështjeje të ndjeshme dhe mjaft të rëndësishme që kishte mbërthyer shumicën e intelektualëve shqiptarë të asaj periudhe, gazeta “Shqipëria” hapi një rubrikë të posaçme në nr. 3 të saj, ku parashtroi dy pyetje thelbësore: 1. Cilën prej abetareve pëlqenin më shumë shqiptarët?; 2. Përse e përzgjidhnin atë? Pas përgjigjeve të marra, redaksia e kësaj gazete, arriti në përfundimin se, kjo çështje jo vetëm që nuk mund të zgjidhej aq lehtë sa mendohej në fillim, por ajo pritej që të komplikohet më shumë në ditët në vijim, sa shqiptarët nuk do të mund të dilnin ndonjëherë prej këtij debati. Gazeta “Shqipëria” parashtroi mendimin se për zgjidhjen e kësaj çështjeje do të duhej që çdo shoqëri shqiptare të organizonte një mbledhje të anëtarëve të saj, ku të diskutohej vetëm një çështje: shqiptarët duhet të përdorin alfabetin e “Bashkimit” të Shkodrës apo “Alfabetin e Stambollit”, si dhe t’u shpërndahej atyre një formular në të cilin të pasqyrohej mendimi i tyre i shkruar për çështjen e parashtruar sa më sipër. Pas mbledhjes së përgjigjeve

<sup>23</sup> “Në vënt të programit”, *Shqipëria*, nr. 2, Kajro, 11 nëntor 1906, f. 1.

<sup>24</sup> Dok Sula (Aleksandër Xhuvani), “Dy fjalë për abenë”, *Shqipëria*, nr. 5, Magaga (Egjypt), 15 qershor 1907, f. 1.

të anëtarëve të tyre, secila shoqëri duhej të mbante një procesverbal në të cilin të pasqyrohej rezultati i mendimeve të mbledhura prej anëtarëve, si dhe ky dokument të dërgohej për në shoqërinë (Klubin) qendrore shqiptare. Alfabeti që siguronte numrin më të madh të votave nga anëtarët e të gjitha shoqërive shqiptare, të caktonte përfundimisht si alfabeti i përbashkët i gjuhës shqipe.<sup>25</sup>

Aleksandër Xhuvani mendonte se çështjes së alfabetit të gjuhës shqipe duhej t'i jepej zgjidhje një herë e përgjithmonë. Pamundësia e shqiptarëve për të zgjidhur çështjen e alfabetit, mund të përdorej nga grekët dhe armiqtë e tjerë, për t'i akuzuar ata si të paafte për zgjidhjen e çështjeve të tjera më të rëndësishme. Përpara rrezikut që mund të krijohej nga përhapja e këtij mendimi, A. Xhuvani porosiste se, shqiptarët duhej të linin mënjatë përçarjet dhe armiqtë e vjetra dhe i vetmi mendim që duhej të ngulitej në mendjen e shqiptarëve i duhej të ishte se si mund të ngjallej e ta shpëtonte Shqipëria.<sup>26</sup> Pas shpalljes së “Hyrjetit” në vitin 1908, gazeta “Shkopi” shkruante se shqiptarët nuk duhej të prisnin shpëtimin e tyre nga xhonturqit. Që në ditët e para, qeveria xhonturke nuk kishte pranuar që Shqipëria të krijohej si një njësi e veçantë administrative në kuadër të Perandorisë osmane, por trojet e banuara nga shqiptarët do të vijonin të mbeteshin të ndara në katër vilajete. Gazeta u kujtonte shqiptarëve se ndarja e tyre në disa vilajete rrezikonte ekzistencën e kombit shqiptar. Ajo ftonte shqiptarët që të vijonin të kërkonin të drejtat e tyre, derisa qeveria osmane të njihte kombin shqiptar.<sup>27</sup>

Në rrethanat e krijuara, bashkëpunimi mes shqiptarëve dhe xhonturqve zgjati vetëm për një periudhë të shkurtër prej gjashtë muajsh. Pas marsit të vitit 1909, autoritetet xhonturke filluan t'i akuzonin patriotët shqiptarë si “reaksonarë” dhe ndaj tyre filloi një fushatë përndjekjeje politike. Me pretekste të ndryshme dhe pa u mbështetur në ligj, qeveria xhonturke mbylli Klubin e Vlorës, që të shuante veprimtarinë kombëtare të tij.<sup>28</sup>

Në pranverë të vitit 1909, xhonturqit nxisnin shqiptarët myslimanë që të përdornin alfabetin osman, ndërkohë qeveria xhonturke vendosi fillimin e fushatës së çarmatimit të shqiptarëve në viset e Shqipërisë së Epërme. Urdhëri për mbledhjen e armëve nxiti reagimin e shqiptarëve kundër xhonturqve.

<sup>25</sup> “Dy fjalë për abenë”, *Shqipëria*, nr. 4, Magaga (Egjipt), 5 maj 1907, f. 1.

<sup>26</sup> Dok Sula (Aleksandër Xhuvani), “Dy fjalë për abenë”, *Shqipëria*, nr. 5, Magaga (Egjipt), 15 qershor 1907, f. 1.

<sup>27</sup> “Destur’i myqerem’i xhonërit”, *Shkopi*, nr. 4, Kajro, 15 Vjeshtë e III-të 1908, f. 1.

<sup>28</sup> “Kllubi Labëri i Vlorës”, *Rrufeja*, nr. 11, Tubhar-Fayoum, nëntor 1909, f. 2; Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908-1910*, libri 1, botim i Institutit të Historisë, Prishtinë, Prishtinë: KGT, 2004, f. 88.

Gjatë luftimeve të zhvilluara me ushtrinë osmane prej 12 mijë trupave, të komanduar nga Xhavit Pasha, kryengritësit shqiptarë arritën t'i thyenin në disa raste trupat osmane. Si kundërpërgjigje, Xhavit Pasha urdhëroi mbylljen e klubeve shqiptare si dhe shpalli shtetrrëthimin në viset e Shqipërisë së Epërme. Në fund të muajit qershor të këtij viti, diplomatët dhe shtypi i huaj njoftonin se kryengritësit shqiptarë i kishin kërkuar Portës së Lartë autonominë e plotë për katër vilajetet e banuara në shumicë nga shqiptarët.<sup>29</sup>

Gjatë kësaj periudhe, edhe shqiptarët jashtë atdheut u përpoqën që të hartonin një platformë të përbashkët kombëtare. Gazeta "Rrufeja" që dilte në Tubhar-Fayoum të Egjiptit publikonte programin e paraqitur në gazetën "Dielli" të shqiptarëve të Amerikës duke e konsideruar atë si më të përparuarin. Ky program parashikonte: 1. Njohjen e kombësisë shqiptare prej qeverisë osmane. 2. Njohjen e gjuhës shqipe si gjuhë zyrtare në Shqipëri. 3. Zhvillimin e arsimit kombëtar laik në gjuhën shqipe për të gjithë shqiptarët, si dhe hapjen e shkollave bujqësore, teknike dhe veterinarë në qytetet më të mëdha të vendit. 4. Hapjen e rrugëve tregtare për lidhjen e qyteteve të mëdha shqiptare me njëra-tjetrën për të ndikuar në zhvillimin ekonomik të vendit. 5. Miratimin e një statuti nga ana e qeverisë për krijimin e një administrate të decentralizuar, në të cilin të përcaktoheshin qartë kufijtë e vilajetit të Shqipërisë (Arnavutluk Valisi).

Shqipëria të mos kishte varësi tjetër me shtetin osman, përveç ushtrisë së përbashkët dhe politikës së jashtme.<sup>30</sup> Pas fillimit të Kryengritjes së malësorëve të Mbishkodrës të vitit 1911, Fazli Pashë Toptani<sup>31\*</sup>, përfaqësuesi i shqiptarëve të Egjiptit, arriti në Cetinë për të ndihmuar kryengritësit shqiptarë. Duke parë nga afër luftën e zhvilluar nga shqiptarët me trupat osmane, në një letër që Fazli Toptani i drejtonte Athanas Tashkos në Egjipt shprehej: "*Ju them me goj të plot se tashti e mas, ktej t'gjesdisni me ballë të haptë se trimat malsor shqypar na sbardhën faqen për gjithë jetën*".<sup>32</sup> Fazli Pashë Toptani u bënte

<sup>29</sup> "Kryengritja shqiptare dhe tradhëtarët pilafngrenës", *Rrufeja*, nr. 8, Tubhar-Fayoum, 8 gusht 1909, f. 2; R. Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908-1910*, libri 1..., f. 210.

<sup>30</sup> "Program" i "Diellit", *Rrufeja*, nr. 9, Tubhar-Fayoum, shtator 1909, 1-2; *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878-1912*, Tiranë: Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1978, f. 201-202; R. Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908-1910*, libri 1..., f. 55, 265.

<sup>31</sup> \* Në disa dokumente, emri i tij shfaqet në versione të ndryshme, si: Fadil, Fazil, Fasli, Fazlli, Fazli Pashë Toptani.

<sup>32</sup> Arkivi Qendror i Shtetit (më tej: *AQSH*), Fondi (më tej: F.) 9, Viti (më tej: V.) 1911, Dosja (më tej: D.) 20, fl. 59, Letër e Fazlli Pashë Toptanit, drejtuar Athanas Tashkos, Cetinë, 7 maj 1911.

thirrje shqiptarëve të Egjiptit që “o sot o kurrë” të nxitonin për mbledhjen e ndihmave për luftëtarët, të cilët po derdhnin gjakun e tyre për lirinë e kombit shqiptar.<sup>33</sup>

Shqiptarët e kolonisë së Egjiptit iu përgjigjën thirrjes për mbledhjen e ndihmave. Fushata e mbledhjes së ndihmave u shtri në qytete të tilla, si: Aleksandri, Kajro, Vasta e deri në Minie (Miniah). Ata u kërkuan edhe vëllezërve të tyre në Rumani që të bashkonin forcat për të ndihmuar vëllezërit e tyre që luftonin për lirinë e atdheut. Madje, shqiptarët e Egjiptit u kërkuan ndihmë edhe miqve të tyre të huaj, si dhe Kryqit të Kuq në Gjenevë, duke iu lutur kësaj zyre që të dërgonte sa më parë ndihma për shqiptarët e plagosur dhe të sëmurë në Cetinë.<sup>34</sup> Në këtë drejtim u shquan Mihal Gode dhe Ilia K. Ligor. Brenda një kohe të shkurtër, ata njoftonin Sotir Kolea se ndihmat e mbledhura dëshironin që t’ua dërgonin sa më shpejt shqiptarëve në nevojë. Madje, këta të rinj shqiptarë shpreheshin se ishin të gatshëm që të niseshin për në atdhe që t’u bashkoheshin kryengritësve shqiptarë.<sup>35</sup>

Në këtë periudhë, “Shoqëria e Zezë për Shpëtim”, një organizatë e fshehtë patriotike shqiptare që vepronte në viset e Shqipërisë së Poshtme njoftonte Sotir Kolean se ajo kishte marrë çekun prej 1200 franga, të dërguar nga shqiptarët e Egjiptit, si dhe njëherësh shprehnin mirënjohjen e tyre ndaj bashkatdhetarëve të tyre në këtë vend.<sup>36</sup> Fazli Pashë Toptani sqaronte se me këto të holla ishin blerë armë të cilat ishin dërguar në Çamëri.<sup>37</sup> Ismail Qemali dhe Luigj Gurakuqi përmes një letre drejtuar Pleqësisë së Shoqërisë “Vëllazëria shqiptare” në Egjipt, shtronin nevojën e krijimit të një qendre të përbashkët politike drejtuese shqiptare dhe të një platforme të përbashkët kombëtare.<sup>38</sup> Sipas projektit të tyre, secila prej shoqërive dhe klubeve

<sup>33</sup> Po aty.

<sup>34</sup> Po aty, F. 99, V. 1911, D. 181, fl. 45, Letër e Sotir Koleas, Leonidha G. Naçi, Dr. Gaqo Adhamidhi, Llambi Kotta dhe J. Armadia, drejtuar kolonisë shqiptare të Rumanisë, Aleksandri, 9 maj 1911; Nevila Nika, *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*, botim i Institutit të Historisë, Prishtinë: KGT, 2003, dok. 48, 94-95.

<sup>35</sup> Po aty, F. 54, V. 1911, D. 67/3, fl. 140, Letër e Vasil Logorit, drejtuar Sotir Koleas, Vasta, 12 qershor 1911; N. Nika, *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910-1912)*..., dok. 61, 111-112.

<sup>36</sup> *AQSH*, F. 54, V. 1911, D. 67/1, fl. 127-128, Letër e F. Toptanit dhe P. Cales, drejtuar Sotir Koleas, Korfuz, 4 qershor 1911.

<sup>37</sup> Po aty, F. 54, V. 1911, D. 67/1, fl. 132-133, Letër e Fazli Toptanit dhe Pandeli Cales, drejtuar Sotir Koleas, Korfuz, 28 qershor 1911.

<sup>38</sup> Po aty, F. 34, V. 1911, D. 32, fl. 6, Letër e Ismail Qemalit dhe Luigj Gurakuqit, drejtuar Kryesisë së Shoqërisë shqiptare në Egjipt, Nicë, 28 shtator 1911.

shqiptare brenda dhe jashtë atdheut duhej të dërgonte një përfaqësues pranë kësaj qendre. Luigj Gurakuqi shpresonte se shqiptarët e Egjiptit do të ishin ndër të parët që do të dërgonin përfaqësuesin e tyre pranë kësaj qendre.<sup>39</sup> Ndryshe nga sa shpresohet, ky projekt, nuk e prit me aq entuziazëm nga shqiptarët e Egjiptit. Sotir Kolea doli me argumentin se shqiptarët duhej që të punonin më shumë brenda viseve të atdheut se sa jashtë tyre.<sup>40</sup> Përfaqësuesit e kolonive të Bullgarisë, Rumanisë, Egjiptit, Italisë dhe vendeve të tjera, pritej që të organizonin për këtë qëllim një takim të përbashkët në Sofje.<sup>41</sup> Në fillim të marsit 1912, kjo mbledhje u mbajt nën drejtimin e Dervish Himës, në të cilën u vendos që secila koloni të dërgonte një përfaqësues të përhershëm në Zvicër, për të vepruar për çështjen kombëtare.

Në fillim të muajit prill 1912, në Nicë të Francës, u formua bërthama e qendrës politike drejtuese të shqiptarëve. Në këtë vend u mbledhën Ismail Qemali, Luigj Gurakuqi, Fazli Pashë Toptani, përfaqësuesi i shqiptarëve të ShBA-së, ndërkohë kolonia shqiptare e Egjiptit dërgoi pranë qendrës edhe Dr. Gaqo Adhamidh Bej Frashërin.

Qendra mori përsipër koordinimin e veprimeve të shoqërive dhe organizatave shqiptare në ShBA, Itali, Bullgari, Rumani, Egjipt e vende të tjera, për sigurimin e mjeteve financiare si dhe për dërgimin e armëve dhe municionit në Shqipëri. Po ashtu, kjo qendër do të hartonte kërkesat politike të shqiptarëve, të cilat do t'i parashtroheshin shtetit osman. Pavarësisht se përfaqësuesit e kolonive shqiptare u mbledhën në Nicë të Francës, nuk u arrit që kjo bërthamë të kthehej në një qendër të vërtetë drejtuese të forcave kombëtare shqiptare dhe ndikimi i saj mbeti i kufizuar.<sup>42</sup>

Shqiptarët e Egjiptit ndiqnin me mjaft shqetësim, zhvillimin e Kryengritjes shqiptare të vitit 1912. Në një letër të Ismail Qemalit, Luigj Gurakuqit dhe Fazli Pashë Toptanit drejtuar Shoqërisë “Vëllazëria” të Egjiptit, nga fundi i muajit maj 1912, ata njoftonin se Hasan Prishtina kishte marrë në dorë flamurin e kryengritjes së shqiptarëve të Kosovës, Malësisë së Gjakovës, Hasit, Lumës, Dibrës dhe Mirditës. Ata u bënë thirrje shqiptarëve të Egjiptit

<sup>39</sup> Po aty, F. 54, V. 1911, D. 67/2, fl. 153-154, Letër e Luigj Gurakuqit, drejtuar Sotir Koleas, Nicë, 31 dhjetor 1911.

<sup>40</sup> Po aty, F. 54, V. 1912, D. 67/2, fl. 155-156, Letër e Luigj Gurakuqit, drejtuar Sotir Koleas, Nicë, 30 janar 1912.

<sup>41</sup> Irina Grigor'evna Senkevič, *Osvoboditelnoe dvizhenije Albanskogo naroda v 1905-1912*, Izd-vo Akademii Nauk SSSR: Moskva, 1959, f. 212.

<sup>42</sup> Muhamet Shatri, *Kryengritja e Përgjithshme shqiptare kundërosmane e vitit 1912*, Prishtinë: Libri shkollor, 2016, f. 221.

që nëse kërkohej ndihma e tyre, të dëshmonin si më parë atdhetarinë e tyre.<sup>43</sup> Shqiptarët e Egjiptit pritën me gëzim dhe njëherësh me shqetësim plotësimin e kërkesave të kryengritësve shqiptarë nga ana e Portës së Lartë.<sup>44</sup> Ata shpreheshin se “vëllezërit tanë të Shqipërisë” e detyruan qeverinë osmane që t’i jepte kombit shqiptar të drejtat që u ishin dhënë më herët kombeve të tjerë.<sup>45</sup> Me fillimin e Luftës së Parë Ballkanike, Aleksandër Xhuvani përmes një letre drejtuar Jani P. Vruhos shkruante: “*Na dridhet zemra kur mendojmë se ajo Shqipëri, për të cilën na kishim shpresë të madhe t’a ngjallnim e t’a mëkëmbnim, po copëtohet e po humbet...Po do të shohim gjer në funt, në do të mundemi të bëjmë kacollën t’onë*”. Në fund të letrës, Aleksandër Xhuvani shprehej se “*në qoftë se bëhet një copë Shqipëri, do të vete atje si mësonjës...*”.<sup>46</sup> Ndërkohë, Sotir Kolea u bënte thirrje shqiptarëve të Amerikës që të mos e humbisnin shpresën. Ai theksonte se pavarësisht zhvillimeve fatkeqe të kësaj lufte për shqiptarët, Fuqitë e Mëdha nuk do të linin të ardhmen e Ballkanit në duart e shteteve të Aleancës Ballkanike. Për këtë arsye, pritej që të mbahej një konferencë ose një kongres evropian dhe shqiptarët duhet të përgatiteshin që të dërgonin në këtë forum ndërkombëtar një përfaqësues të tyre për të mbrojtur interesat e kombit shqiptar.<sup>47</sup>

Në përfundim të kësaj trajtese, dëshiroj të theksoj se shqiptarët e kolonisë së Egjiptit punuan e vepruan me përkushtim për çështjen kombëtare. Në mesin e tyre, pati një numër të madh veprimtarësh, të cilët dhanë ndihma për çështjen kombëtare, punuan me pushkë e me penë për atdheun. Pas Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë, mjaft prej tyre, u kthyen në atdhe dhe hodhën themelet e institucioneve të ndryshme të shtetit shqiptar, siç ishte rasti i Sotir Koleas, i cili punoi për ngritjen e Bibliotekës Kombëtare, Arkivit dhe Muzeut Kombëtar të Shqipërisë.

<sup>43</sup> *AQSH*, F. 97, V. 1912, D. 58, fl. 1-2, Letër e Ismail Qemalit, Luigi Gurakuqit e Fazil Toptanit, drejtuar Pleqësisë së Shoqërisë “Vëllazëria” në Egjipt, 25 maj 1912; Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1911-1912*, libri 2, botim i Institutit të Historisë, Prishtinë: KGT, 2004, f. 235.

<sup>44</sup> *AQSH*, F. 54, V. 1912, D. 67/2, fl. 59, Letër e Jorgji Papakonstandinit, drejtuar Sotir Koleas, Shibin-el Kom, 30 gusht 1912.

<sup>45</sup> Po aty, F. 9, V. 1912, D. 7, fl. 89, Thirrje e “Vëllazërij” e shqipëtarëve të Misiritë Bashkimi’ 1910” nënshkruar nga Sotir Kolea në emër të pleqësisë së saj, Aleksandri, 20 shtator 1912.

<sup>46</sup> Po aty, F. 22, V. 1912, D. 7, fl. 67, Letër e Aleksandër Xhuvanit, drejtuar Jani Vruhos, Aleksandri, 25 nëntor 1912.

<sup>47</sup> Po aty, F. 54, V. 1912, D. 66/1, fl. 88-90, Letër e Sotir Koleas, drejtuar Pleqësisë së Federatës Panshqiptare “Vatra” në Boston Mass., 27 tetor 1912.